

**Üldinfo:**

## Eestlased väljaspool kodumaad

**Seos õppekava/teemaga:**

Gümnaasiumi IV kursus „Lähiajalugu I – Eesti ja maailm 20. sajandi esimesel poolel“. Teema: Teine maailmasõda

**Märksõnad:**

Teine maailmasõda ja inimeste elusaatus Eestis, pagulased, küüditamine, evakueerimine, Rootsi, Austraalia, Saksamaa, Siber, Saaremaa

**Õpitulemused:***Õpilane:*

- teab väljaspool Eestit paiknevate eestlaste kogukondade tekke põhjuseid;
- sõnastab pagulase mõiste ja iseloomustab pagulaskonna sotsiaalset staatust;
- analüüsib sõja mõju inimeste elusaatusele.

**Taustainfo**

19. sajandil ja 20. sajandi algusel rändasid inimesed enamasti majanduslikel põhjustel, nt parema töökoha saamise lootuses Euroopast Ameerikasse. Teise maailmasõja eelõhtul võis erinevates välisriikides, välja arvatud Läti, Leedu ja Nõukogude Liit, elada ligi 25–30 000 eestlast. Maailmasõdade ajal rändasid inimesed peamiselt poliitilistel põhjustel, sunniviisiliselt ning piiride muutumise tõttu teistesse maadesse. Tekkisid suured pagulaste kogukonnad. Erinevatel hinnangutel lisandus senisele eestlastest migrantide kogukonnale Teise maailmasõja jooksul 70–75 000 eestlasest põgenikku. 20. sajandi lõppu iseloomustab väljarännet Eestist taas vabatahtlik oma majandusliku olukorra parandamise põhjustel toimuv liikumine. Juba varem välismaale siirdunud eestlastele olid sõjaaegsed pagulased uustulnukad või uuseestlased, kes omakorda nimetasid varasemaid siirdlasi vanaolijateks.

Suurem osa Eestist Läände sattunud või põgenenud eestlastest, ligikaudu 35–40 000 inimest, paiknesid lääneliitlaste okupatsioonitsoonides Saksamaal. Neist enam kui 30 000 koondati mõnesse liitlaste sõjaväevõimude või ÜRO Abistamis- ja Taastamisvalitsuse (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA) asutatud nn DP-laagritesse (DP- displaced person ehk ümberasustatu, pagulane, küüditatu). Üksikud laagrid asusid ka Austrias, kuhu oli sattunud ligi 2000 eestlast. Eesti põgenike teiseks põhiliseks sihtriigiks peale Saksamaa oli Rootsi. UNRRA tegevuse põgenike abistamisel võttis aastatel 1946–1952 üle IRO ehk Rahvusvaheline Põgenike Organisatsioon (International Refugee Organization). IRO põhifunktsioonideks oli põgenikelaagrite ülevalpidamine, ametialase ümberõppe organiseerimine ning kadunud sugulaste jälgede otsimine. IRO järglasena tegutseb tänapäeval UNHCR ehk ÜRO juurde kuuluv põgenike ametkond.



Teise maailmasõja ajal Eestist mujale kui Nõukogude Liitu lahkunud eestlaste elu võib jagada neljaks ajajärguks: esialgne laagriaeg (Rootsis augustini 1945, Saksamaal kuni 1950. aastate alguseni), otsinguline ja ebastabiilne elolu korraldamine ja kohanemise aeg (kuni 1950. aastate keskpaigani), sellele järgnenud stabiilsem aeg ning Eesti iseseisvuse taastamisele järgnenud aeg.

Suur osa põgenikest hakkas leiba teenima füüsilise tööga: mehed metsa- ja põllutööga ning naised majapidamis- või põllutööga. Rootsi eestlaste teist põlvkonda iseloomustab tugev edasiõppimise püüd, mistõttu oli nende haridustase silmapaistvalt kõrge. Alates 1950. aastate keskpaigast hakkasid pagulased naturalisatsiooni korras uue asukohamaa kodanikeks. Peale saabumist hakkasid põgenikud koonduma mitmesugustesse rahvuslikesse ühendustesse.

Raimo Raagi andmetel oli Eesti põgenikkond koostiselt kirju. Leidus iga sotsiaalse kihi ja haridustaseme esindajaid. Oli maaelanikke ja linlasi, töölisi, põllumehi, kalureid, teenistujaid, ja haritlasi. Üldjuhul oli eesti põgenik keskkaridusega, majandusaktiivses eas ja pärines saartelt, rannikualadelt või mereäärsetest või lähedastest linnadest.

Üks käsitletav allikatekst jutustab 1944. aasta sügisel Saksamaa vägede poolt Saaremaalt Sõrve säärest evakueeritute elusaatusest. 1944. aasta algul alustas Punaarmee pealetungi Leningradi blokeeriva Saksa väegrupi „Nord“ purustamiseks. Väegrupp taandus Narvast Pihkvani rajatud „Panther“ liinini. 1944. aasta septembris muutus põgenemine massiliseks. Eelistatud oli põgenemine Rootsi. Saksa okupatsioonivõimudega seotud inimesed evakueerusid samal ajal Saksa transpordilaevadega Saksamaale. Saksa merevägi evakueeris 1944. a septembris Eestist lisaks 51 000 sõdurile ka kokku 20 418 tsiviilisikut. Kokku lahkus Eestist kuni 80 000 eestlast. Sõjategevus oli 1944. aasta septembri lõpuks jõudnud niikaugemale, et Eesti mandriosa oli langenud Punaarmee kätte, kuid sakslaste kontrolli all olid endiselt Eesti saared. Saksa väejuhatuse soovis siin võimalikult kaua Punaarmeed tegevuses hoida, et oleks võimalik üksuste tagasitõmbumine Kuramaalt. Punaarmee üritas saari kiirelt vallutada: paari päevaga langes Muhu ning Hiiumaa. 5. oktoobril jõudsid Punaarmee koosseisus olevad Eesti laskurkorpuse üksused Saaremaa pinnale. Saksa väejuhatuse otsustas tõmmata väed kiirelt tagasi Sõrve poolsaare kaitseliinidele. Oktoobri keskel nurjus Punaarmee dessant Saksa tagalasse (nn Vintri dessant) ning Sõrve poolsaar otsustati Saksa väejuhatuse korraldusel tsiviilelanikest lahingutegevuse tsoonist tühjendada. Oktoobri lõpuks olid Saaremaal tegutsevad punaväed kurnatud ning pealetung katkestati pea kuuks ajaks. Lahingud jätkusid 18. novembril. Hoolimata Hitleri vastuseisust andis saksa väegrupi „Nord“ ülemjuhataja kindral Schörner 23.11.1944 korralduse Sõrve kaitsjad evakueerida Ventspilsi.

Peale Eesti okupeerimist 1940. aastal hakati ka Eesti rahva suhtes repressioone teostama Nõukogude Liidu siseasjade rahvakomissariaadi (SARS ehk NKVD) ning 1941. aastal NKVD-st eraldunud riikliku julgeoleku rahvakomissariaadi (KGB) poolt. I massiküüditamine toimus Balti riikides 14.–16. juunil 1941. Represseeriti viies kategoorias: kontrrevolutsiooniliste parteide aktiiv ning nõukogudevastaste, natsionalistlike ja valgekaartlike organisatsioonide liikmed, endised sandarmid, politseinikud, vanglate töötajad, suurmõisnikud, vabrikandid ja riigiametnikud; endised ohvitserid; kriminaalne element. Inimesed arreteeriti ja saadeti 5–8 aastaks



laagritesse ja seejärel 20 aastaks Nõukogude Liidu kaugetesse piirkondadesse asumisele. Ka arreteeritute perekonnaliikmed saadeti 20 aastaks asumisele, konfiskeerides eelnevalt nende varanduse. ÜK(b)P andmetel repressiooni I laine käigus Eestis 9156 inimest (3178 arreteeritud ja 5978 väljasaadetut). Järelküüditamine Eesti saartelt toimus 1. juulil 1941. aastal. Nõukogude võimu taastamise järel 1944. aastal vallandusid taas ulatuslikud repressioonilained Punaarmee poolt tagasi vallutatud aladel. Aastatel 1944–45 arreteeriti Eestis seniste uurimuste kohaselt hinnanguliselt 10 000 inimest, kellest pooled surid kahe esimese aasta jooksul. Kuni 1953. aastani saadeti Eestist sunnitöö- ja vangilaagritesse kokku 25–30 000 inimest, kellest ei naasnud koju ligi 11 000. 1945. a augustis viidi ära Eesti sakslased (407 isikut), kes saadeti metsatöödele Komi ANSV-sse. II ulatuslikum küüditamine Balti riikides algas Leedust, kui 1948. aastal deporteeriti 12 000 perekonda. 1949. a märtsis toimus II massiküüditamine juba kõikidest Balti riikidest. Vastavalt Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu otsusele tuli kolmest Balti riigist välja saata 29 000 perekonda ehk üle 87 000 inimese. Välja saadeti 3 kategooriat inimesi: kulakud koos peredega, bandiitide ja natsionalistide pered. Operatsioon „Priboi/Murdlane“ käigus saadeti Eestist asumisele 20 723 tsiviilelanikku<sup>1</sup> (neist 70% olid naised, lapsed, vanurid). Küüditatud saadeti valdavalt Novosibirskisse, Omski ja Irkutsi oblastisse ning Krasnojarski kraisse.

Kindla lõpptähtajaga äraviiduid nimetati tähtjalisteks väljasaadetuteks ehk sundasunikeks, tähtajatult küüditatud eriasumisele saadetuteks ehk eriasunikeks. 1953. aasta alguses oli NSV Liidu Siseministeeriumi Laagrite Peavalitsuse (GULAG-i, *Главное управление лагерей*)<sup>2</sup> parandusliku töö laagrites ja kolooniates kokku 1,8 mln täiskasvanud eriasunikku (neist 75 024 leedulast, 33 102 lätlast, 16 070 eestlast). Alla 17- aastaste kohta täpsemat arvestust ei peetud. Peale Stalini surma 1953. aastal algas GULAG-i süsteemi järkjärguline lammutamine ja küüditatute vabastamine, mis kestis kuni 1960. aastani.

<sup>1</sup> Lätis küüditati „Priboi“ käigus 42 149, Leedus 31 017 inimest.

<sup>2</sup> GULAGi laagrite süsteem kasvas välja 1922. aastal loodud sunnitöö eksperimentaallaboriks loodud Solovetsi saartel paiknevast erilaagrite kompleksist SLON.

